

Gyógyszerészeti folyóiratok bibliometriai elemzése: Scopus kontra Web of Science

A szerzők – két ausztriai kutató – azt vizsgálták, hogy a *Scopus* adatbázis mennyiben alkalmas bibliometriai elemzésre. A *Web of Science*-szel (WoS) való összehasonlító vizsgálat során arra voltak kíváncsiak, vajon a bibliometriai analízis eredménye eltér-e a Scopusnál és a WoS-nál, és ha igen, mennyiben.

David Adam [1] 2002-ben, *Nature*-beli cikkében még a WoS és kiadója, az *Institute for Scientific Information (ISI)* egyeduralmáról beszélt a tudománymetria és a hivatkozáselemzés terén. Fölvetette azonban, hogy az automata hivatkozási indexek miatt a monopolhelyzet megszűnhet, és vetélytársak akadhatnak. 2004 novemberében az *Elsevier* útjára bocsátotta tudományos elemzőeszközét, a Scopust mint „a világ legnagyobb indexelő–kivonatoló adatbázisát”. A Scopus kialakításában és hosszú ideig tartó alapos tesztelésében több mint 300, különféle szakterületről érkezett kutató – közöttük tucatnyi könyvtáros – vett részt. Mértékadó vélemények szerint az adatbázis lendületesen fejlődött az elmúlt két évben, felhasználóbarát felületével megbízható keresőeszközzé vált. Emellett azonban jól használható hivatkozáskeresőjével komoly vetélytársa lett az ISI-nek. Sőt, a Scopus új citációkövető szoftverét éppenséggel a rivális is átvette.

A két adatbázis összevetését egy sor tanulmány már elvégezte az elmúlt években. Nemrég az *Utrechti Egyetemen* készítettek hármass összehasonlítást a Scopus, a WoS és a Google Scholar vizsgálatával funkcionalitás és lefedettség szempontjából. Alig van azonban olyan kutatási beszámoló, amely ezeket az adatbázisokat tudománymetriai hasznosság szempontjából elemezné.

A szerzők kiindulópontja az volt, hogy a Scopus hivatkozáskereső eszköze jó, ám bibliometriai elemzés céljára az ISI (illetve annak eszközrendszere, a *Journal Citation Reports*) (a JCR, a WoS

stb.) egyelőre utcahosszal vezet. A következő kérdésekre keresik a választ:

- Mennyire dolgozza fel a Scopus a magas JCR-impaktal rendelkező folyóiratokat?
- Alacsonyabb-e az impaktfaktor és a frissességi mutató¹ egy JCR-periodikánál, mint a Scopus-beli megfelelőjénél?
- Léteznek-e magas impaktú folyóiratok, amelyek nincsenek benne a JCR-ban?
- Mennyire megbízhatók az adatok a két adatbázisban?

Mivel a folyóirat-jellemzők – az impaktfaktor, vagy a frissességi mutató – tudományágak szerint változnak, a vizsgálatot egy tudományágra, a gyógyszerészetre szűkítették. Megjegyzendő továbbá, hogy a cikkelemzésbe csupán a tudományos cikk és szemle dokumentumtipusokat vonták be, hiszen, mint ismeretes, az említett jellemzőknek csak ezeknél van relevanciája.

Az impaktfaktor rangsora szerinti „top százás” folyóiratmintát a JCR 2005-i évfolyamából vették a „pharmacology & pharmacy” kategóriában szereplő listáról, és kiegészítették a 2003-as és 2004-es adatokkal, illetve a 2003, 2004, és 2005-ös cikkek 2005. évi hivatkozásaival. Mivel eltérően a JCR-től a Scopus nem ad statisztikai adatokat, egyéni keresésekkel kellett a Scopus megfelelő adatait összegyűjteni – ami azonban a kitűnő keresőfelület miatt nem volt túl nehéz munka. Amikor azt vizsgálták, vajon van-e olyan magas impaktfaktorú farmakológiai folyóirat, amely nincs benne a JCR-ben, a *Science Direct* és a *Subito* folyóiratlistáira támaszkodtak. Az adatgyűjtés 2006 novemberében történt.

¹ Immediacy index: gyakran használt, de az impaktfaktornál kevésbé elterjedt folyóirat-jellemző – magyarul talán frissességi indexnek, aktualitási mutatónak nevezhetjük –, amely a cikk publikálásának évében már megjelent hivatkozásoknak a jelzőszáma. (A ref.)

Adatbázisok összehasonlításánál gyakori nehézség, hogy eltérő tárgyi kategóriákat használnak: a WoS-ban gyógyszertan és gyógyszerészet (pharmacology & pharmacy) egy kategória, és a toxikológia külön szerepel, a Scopusban viszont ezeket egyetlen kategóriába tömörítették (pharmacology, toxicology and pharmaceuticals). A JCR farmakológialistájában 193 cím van, a Scopusban pedig az aktív címek száma 266. Ebből következik, hogy a Scopusban bővebb a JCR-folyóiratok szemlézettsége, mint fordítva. A szerzők váratlanul találták azt az eredményt, hogy a JCR farmakológiai periodikák 100-as listájának *mindegyike* megvolt a Scopusban.

Mivel a Scopusban több a folyóiratcím mint a Web of Science-ben, egy folyóiratnak elvileg ott több az esélye arra, hogy hivatkozást kapjon. Ezért a szerzők azt feltételezték, hogy az impaktfaktorok is magasabbnak kell lennie a Scopusban. Feltevésük be is igazolódott. A Scopusban 82 periodika impaktja magasabb; a JCR-ben 18-nak volt magasabb impaktja. Hasonlóképpen a frissességi mutató 78 esetben kapott magasabb értéket, mint a JCR-ben.

Az *impaktértékek* eltérése aránylag kicsi (átlagban 10,3%). Két folyóiratnál azonban kiugróan magas az eltérés – a *Review of Physiology, Biochemistry and Pharmacology* és az *AAPS PharmSci* esetében az eltérések 74, illetve 146%-osak. Az eltérés nemcsak a különböző hivatkozási gyakoriságból, hanem a cikkek számának nagy eltéréséből fakad. (Ez utóbbi körülményre, a két adatbázisban eltérő cikkszámra kicsit később még visszatérünk.)

A Scopus és a JCR impaktfaktorok százalékos különbségeinek átlagértéke hasonló a 2003-ban és a 2004-ben publikált cikkekre vonatkozó 2005. évi hivatkozások átlagához (2003: 10,5%; 2004: 14,4%). A Scopus és a JCR frissességi mutatói között nagyobb a különbség – a 2005-ben publikált cikkek 2005. évi hivatkozásainak különbsége átlagban 24,5%. Számításba kell venni azonban, hogy mivel a publikálás évében a hivatkozások száma általában alacsony, az apró eltérések is abszolút számokban magas százaléku hatásokat mutatnak.

A *cikkek számát* tekintve kisebb a különbség a két adatbázis között. A százalékos különbségek átlaga a kutatott három évben 1,6 és 2,1% között volt. A folyóiratok egyötödénél viszont a különbség 10%-nál is nagyobb volt. Minden évben van néhány periodika, amelyben a cikkek számának különbsé-

ge több mint 50%. Két, már említett folyóirat – *Review of Physiology, Biochemistry and Pharmacology* és az *AAPS PharmSci* – viselkedését vizsgálva az elsőnél, amely egy hibrid sorozat, a jelentős eltérés oka valószínűleg az, hogy a sorozat szabálytalan megjelenése miatt néhány kötet nem került indexelésre a WoS-ban az adott évben. Az *AAPS PharmSci* elektronikus folyóirat esetében – ahol a JCR 2003-as adata hibás (32 cikk 22 helyett) – feltehetően az évközi címváltozás okozta az erősebb eltérést.

A legtöbb lapnál a cikkszámolás eltérése a *dokumentumtípus* kategorizálásának a különbségéből ered. Több konferencia-előadást a Scopus például cikknek sorol be; a WoS ezeket föl sem veszi. Két másik periodikánál a Scopus cikknek sorol be véleményközlést; a WoS ezeket szerkesztői kommentárként kategorizálja. Konferenciakivonatokat ugyancsak cikk státuszt kapnak a Scopusban. Adatpontosság szempontjából mind a Scopusnál, mind a WoS-nál vannak problémák, a kutatások szerint árnyalatnyi a különbség a WoS javára.

A tanulmány összevetette a Scopusban meglévő, magas impaktú folyóiratokat is a JCR folyóirataival. Bár a Scopus a hivatkozási elemzéshez igen szofisztikált eszközöket kínál, de a JCR-hez hasonló hivatkozási statisztikát és rangsorolást nem találunk a Scopusban. A hiányzó adatokat az Elsevier adta meg a szerzőknek a *Science Direct* megfelelő adatai, a hivatkozási számok és a cikkszámok alapján.

A 81 farmakológiai folyóiratból tíz címet nem dolgoz fel a JCR 2005-ben. Erre a tíz folyóíratra aránylag alacsony impaktot számoltak ki a szerzők. A *Science Direct*-ből mindössze egyetlen cím (*NeuroRX*: 2,261-es impakttal) kerülne be a JCR top 100-as listájába. A maradék 71 folyóirat mindegyike – némileg eltérő kategóriák alatt – szerepelt a JCR-ben, sőt, a 40 címből 31 volt a JCR 100-as listáján. Ez azt jelenti, hogy a JCR top 100-as gyógyszerészeti periodikáinak egyharmadát az Elsevier adja ki, és teljes szöveggel a *Science Direct* szolgáltatáson belül hozzáférhető! Négy folyóirat a legjobb 10-es listába is bejutott, a legjobb helyezésű az 5. helyezett *Trends in Pharmacological Sciences*.

Összegzésként kijelenthető, hogy a választott diszciplína, a gyógyszertan magas impaktfaktorú folyóiratainak a lefedettsége jó mindkét adatbázisban. A szerzők magasabb impaktértéket és frissességi mutatót kalkuláltak a Scopusban. A

Scopus tömegesebb számú forrása nagyobb számú hivatkozást generál. Ez végül is megerősíti, hogy a Scopus az *újabb tudományos szakirodalom* legnagyobb multidiszciplináris adatbázisa. (A Web of Science régebbi állománya sokkal messzebbre nyúlik vissza az időben.)

A bevezetésben felvetett kérdéssel kapcsolatban a tanulmány egyértelműen arra a következtetésre jut, hogy a Scopus alkalmas bibliometriai elemzéshez. A vizsgálatok gyakorlati haszna növelhető lenne, ha a Scopus is – a JCR-hez hasonlóan – hozzáadná saját bibliometriai „infrastrukturáját” a citációs adatbázisához.

Irodalom

[1] Adam, David: The counting house. = *Nature*, 415=6873. sz. 2002. p. 726–729.

/GORRAIZ, Juan – SCHLOEGL, Christian: A bibliometric analysis of pharmacology and pharmacy journals: Scopus versus Web of Science. = *Journal of Information Science*, 34. köt. 5. sz. 2008. p. 715–725./

(Bánhegyi Zsolt)

Monumentális könyvtári épületek az internet korában: a közkönyvtárak jövője

Hasonlóan a legősibb időkhez, manapság is monumentális épületeket emelnek a könyvtárak elhelyezésére. Nagy belmagasságú és grandiózus architektúrájú épületeket a 19. században és a 20. század elején kezdtek emelni a nemzeti könyvtárak számára, majd *Andrew Carnegie* iparmágnás és emberbarát támogatásával, a közkönyvtáraknak is. A kritikusok szerint fölöslegesek a luxusépületek, célszerűbbekre és praktikusabbakra van szükség. A 20. század végén azonban ismét megjelentek a nagy, sőt monumentális épületek. Ezekre sokszor nem is mint könyvtárakra, hanem mint építészeti emlékművekre tekintenek, amelyeknek sajátos jelentőségük van a közösségben. A kérdés az, milyen okok rejlenek e nagyszerű könyvtári épületek létrejötté mögött a bonyolult információs rendszerek, az internet, a miniatürizálás, az információátvitel digitalizálása korában?

A kutatást megelőző szakirodalmi szemle ráirányítja a figyelmet a könyvtárépítészet néhány problémájára.

A történelem egyes szakaszaiban megvalósuló könyvtárak elsősorban a dokumentumokon hordozott információ megőrzését és megszervezését szolgálták. A könyvtárak fontossága a régi kultúrákban nagy és mély benyomást keltő épületekben nyilvánult meg. A 19. és a 20. század fordulóján Carnegie jóvoltából Angliában és az USA-ban már a közkönyvtárak is meglehetősen nagy és tekintélyes épületeket kaptak, ráadásul a városok központjában. A 20. század derekán néhány évtizedig szerényebb épületek jelentek meg, a század végén azonban egy sor nagyszerű nemzeti és köz-

könyvtár épült, ami újabb vitákat váltott ki. A felek egyrészt egyszerűbb, de több épületre szavaztak, másrészt azonban az új dokumentumokkal és új szolgáltatásokkal indokolták a könyvtári épületek növekedését.

Nem is kell mondani, hogy monumentális épületeket nem csak könyvtárak számára emeltek. Elég itt Babel tornyára utalni, vagy a nagyszerű görög és római épületekre. Az építészet kifejezi egy társadalom kultúráját, ugyanakkor különféle érdekeket is képvisel. A középkori katedrálisok az égi hierarchiát jelenítették meg, a reneszánszban a világi uralkodók kívánták megörökíteni magukat. Az építészet nem pusztán funkcionális, hanem monumentális épületeivel a tekintély, a hatalom megjelenítése is.

A mai időkben megváltoztak az információ használoknak igényei, de méginkább az őket kielégítő eszközök és lehetőségek. Az információrobbanás, az innovatív technológiák vajon nem vezetnek-e oda, hogy teljes egészében felváltsák a közkönyvtárakat? A virtuális könyvtár víziója egyre közelebb kerül, a mai közkönyvtárépületek eltűnnek, vagy legjobb esetben a papírdokumentumok archívumává válnak. Más nézetek szerint azonban a könyvtár a jövőben sem tűnik el, hiszen lényege nem változik: információs szolgáltatások nyújtása a használatnak. Szoros korreláció van a könyvtár fizikai megjelenése, valamint tartalma és népszerűsége között. Az újonnan épült könyvtárak a látogatók megkétszereződéséről számolnak be, a könyvtár élénk kulturális és társadalmi központtá

válí, új arculatot ölt, és sok népszerű tevékenység színhelyéül szolgál.

A fentiek fényében még súlyosabbá válí a jelen kutatás fő kérdése: mi indokolja nagy épületek emelését a fejlett információs rendszerek elterjedése idején? Az újabb, nagyszerű építmények azt jelzik-e, hogy a közkönyvtár a holnap társadalmának központi intézményévé válí, vagy éppen ellenkezőleg: a könyvtár kísérlete arra, hogy kész tények állításával előzze meg fontosságának hanyatlását?

A kutatás során két módszert alkalmaztak: 1. strukturált interjúkat folytattak 42 szakértővel, akik öt szakterületről kerültek ki (9 futuroológus, 7 szociológus, 10 építész, 7 urbanista, 9 információs és könyvtári szakember); 2. kérdőíveket küldtek ki olyan könyvtáraknak, amelyek 1990 után épültek vagy nyíltak meg, és monumentálisnak tekinthetők. A felerészt izraeli, felerészt nyugati 42 könyvtár közül 27 küldte vissza a kérdőívet, s közülük csak hármat nem lehetett feldolgozni. (A megkeresett izraeli könyvtárak minimális nagysága 2000 m², a többieké 10 000 m².)

A felmérés főbb eredményeit az alábbiakban lehet összefoglalni:

Ki kezdeményezte az új könyvtár építését? Az esetek több mint felében a városi tanács, kevesebb mint harmadában maga a könyvtár, negyedében magánszemély vagy szervezet, ennél is kevesebb alkalommal a kormányzat, és csak 12,5%-ot tesznek ki a közönség részéről érkező kezdeményezések. Az építkezés költségei négy forrásból származnak (egy-egy esetben több forrásból is): a közösségre kirótt vagy önkéntes hozzájárulás, a városi tanács költségvetése, magánszemélyek adakozása, kormányzati hozzájárulás.

Arra a kérdésre, hogy volt-e igény a könyvtárakra, nem mindenki válaszolta, hogy szükség lesz rájuk a jövőben. A könyvtárosok és az építészek továbbra is fontos és szükséges intézménynek tekintik a könyvtárat, s ennek alátámasztására változatos érveket hoznak fel. Az urbanisták és a szociológusok véleménye megoszlik e kérdésben, a jövőkutatók nagy többsége szerint pedig nem lesz szükség könyvtárakra a jövőben.

A könyvtári épületeket illetően azok, akik nem látják a könyvtár jövőjét, fölöslegesnek tartják épületét is, hiszen a miniatürizált információhordozók elhelyezésére elegendő egy kisebb raktár is. Ezen az állásponton van a szociológusok egy része és a

jövőkutatók csoportja. Akik mégis támogatják az épület létét, azok a könyvtárra mint a társadalmi tevékenység és a kulturális örökség megőrzésének a helyszínére tekintenek. A könyvtárosok és az építészek egyértelműen szükségesnek tartják a könyvtár épületét. Az urbanisták bizonytalanok e tekintetben: ha lesz is könyvtár, az egy oktatási intézmény kiegészítő részlege lesz, vagy egy közösségi központ egysége.

A nagy vagy monumentális épületeket, illetve ilyenek emelését a legtöbb megkérdezett nem támogatja, még a könyvtárosok sem. Csupán hárman (7%) vélik azt, hogy a közkönyvtáraknak monumentális épületekre van szükségük. 50%-uk tartott kívánatosnak nagy épületet, míg 26%-uk szerint egy kisebb meghitt épület alkalmasabb közkönyvtárnak. A többiek nem látják szükségét könyvtárnak, vagy csak akkor engedélyeznék új könyvtár építését, ha a városban már vannak egyéb kulturális intézmények. A könyvtárosok a szolgáltatások bővülő körére, az építészek a város reputációjára hivatkozva érvelnek a nagy épület mellett; a futuroológusok és szociológusok kisebbit tartanak szükségesnek. A nagy épületet azért is elvetik, mert az többnyire a kormányzat hatalmát és a politikusok szeszélyét fejezi ki.

Miért emelnek monumentális épületeket? A szakemberek egybehangzó véleménye ellenére mégis egyre épülnek az „emlékművek”. A legtöbbször azért, mert a nemzeti vagy városi büszkeség forrásai. Valamivel kevesebben az építetető, a vállalkozó vagy az építész dicsőségvágyát vélik hajtóerőnek. Ugyanennyien az archiválás szempontját, a meglévő anyag megőrzését látják a nagy épületek indokoltságának, s csak kevesen gondolják azt, hogy az információrobbanás, az automatizáció előrehaladása készítené az épületek nagyságának növelésére. Néhány futuroológuson és szociológuson kívül senki nem gondolja, hogy a monumentális könyvtár gazdasági erőforrást is jelent. Valamennyi szociológus egyetért abban, hogy a monumentális középületek a kormányzati hatalmat fejezik ki; a többi szakterület képviselői közül csak kevesen értenek ezzel egyet. Az építészek és a könyvtárosok kivételével a többi szakértő úgy látja, hogy a monumentális épület célja a városi vezetők, az építészek vagy az adományozók dicsőségvágyának a kielégítése. A könyvtár-igazgatók érvei az új, nagy épületek mellett – sorrendben – a következők: a könyvtár a tanulmányok és a társadalmi összefüggések színhelye; a könyvtárépület büszkeséggel tölti el a várost vagy az országot; az új épület népesebb közönséget vonz

a könyvtárba; megoldja a meglévő gyűjtemény elhelyezési problémáit; az információrobbanás és az automatizáció fejlődése teszi szükségessé a könyvtár megnagyobbítását.

Az új, nagyszerű könyvtári épületek az intézmény fontosságára utalnak-e, vagy pedig a hanyatlás előtti utolsó fellendülést jelzik? Az építészek úgy vélik, hogy egy épület kifejezi, mekkora fontosságot tulajdonít a társadalom egy-egy intézményének. A könyvtárosok kevésbé vannak meggyőződve erről, hozzáfűzve, hogy az épület nem csak azt jelzi, hogy a társadalom, hanem hogy a helyi vezetők mekkora fontosságot tulajdonítanak a könyvtárnak. Az urbanisták szerint a könyvtár épülete utal a könyvtár társadalmi fontosságára, hiszen – egyikük szerint – a könyvtár része a kulturális bevásárló központnak. A jövőkutatók több mint fele úgy látja, hogy ezek az épületek a közkönyvtár mint intézmény végét vetítik előre: mi lesz mindezekkel az épületekkel? Igazán szükségesek minden városban? Mire való megisméltésük mindenhol? (Ezzel a véleménnyel egyetlen könyvtáros sem ért egyet.) A jövőkutatók a könyvtár épületét archívumnak látják, viszont méreteiben eltúlzottnak, hiszen az új technológiák alkalmazásával egy kisebb raktár is elegendő az információhordozók tárolására. Az építészek többsége a könyvtári koncepció megváltozását látja, amennyiben modern közösségi központot, találkozóhelyet lát a könyvtárban. (Ezzel a nézettel a könyvtárosok több mint fele egyetért, a szociológusok közül azonban csak egy lát módosulást a könyvtár mint intézmény koncepciójában.)

A felmérés kimutatta, hogy az új, nagy és ragyogó könyvtárak telve vannak élettel. Látogatóik száma legalább is megkétszereződött olyan időkben, amikor általában csökken a könyvtárak forgalma. Érdeklődés mutatkozik irántuk a turisták részéről is, és sokan keresik fel őket csupán azért, mert kellemes környezetet nyújtanak találkozókhöz, megbeszélésekhez. Ez egyébként a könyvtári koncepció megváltozásának lehetséges irányát is jelzi.

A közkönyvtárak jövőbeli fontosságát illetően megoszlanak a vélemények. Legerősebben a könyvtárosok hisznek benne, követik őket az építészek; ők a könyvtárat mindenki előtt nyitva álló intézménynek látják, amely elősegíti a társadalom minden életkori csoportjának és rétegének interaktivitását, különösen az elidegenítő számítógépes korszakban. A szociológusok kételyeiket fejezik ki a könyvtári funkciók fontosságát illetően mondván, hogy a jövőben megszűnik a könyvtár önállósága,

és csupán függeléke lesz egy múzeumnak, kulturális központnak vagy valamely hasonló intézménynek.

A felmérésben résztvevők többsége – eltérő megközelítésük ellenére – úgy véli, hogy a könyvtár fontos lesz a jövő társadalmában is, ezért szükségesek a számára emelt épületek is, bár még a könyvtárosok sem tartják indokoltnak a monumentális épületeket. Hogy miért épültek, épülnek ilyenek, annak különféle okai vannak: megszokás; politikai megfontolások; érdekérvényesítés; a megdicsőülés vágya; látványosság teremtése; a kormányzat erejének kifejezése; a meglévő anyag archiválása; nem látni előre a jövőben mutatkozó igényeket ebben az átmeneti szakaszban; gondolkodásbeli renyheség; a szervezetek irracionális működése; az érdekek mozgatta tehetetlenség. A könyvtárosok – jobban, mint más szakértői csoportok – hisznek a könyvtár és épülete jövőjében, hiszen funkcióköre sokrétű és egyre bővül. Az építészek szerint az épületek hozzátartoznak egy város imázsához és növelik presztizsét, mert jelzik a kulturális és intellektuális tevékenységet. Az urbanisták véleménye az, hogy a könyvtár mérete politikai döntés eredménye, amely mögött a megörökítés vagy a megdicsőülés vágya áll. A szociológusok és a jövőkutatók a monumentális épületek mögött érdekeket látnak (politika, gazdaság, önmegvalósítás, kérkedés). A futurológusok hozzáteszik, hogy az építészek hajlamosak nagy épületeket emelni, ami nincs szükségszerű kapcsolatban a könyvtárak iránti igénnyel.

A könyvtárosok, építészek és urbanisták szerint a nagy könyvtári épületek a könyvtár fontosságára és a könyvtári koncepció változására utalnak. Ezzel szemben a futurológusok és a szociológusok szerint az épület mérete mögött nem az intézmény fontossága áll, hanem politikai és egyéb érdekek. A jövőkutatók kivételével a szakértői csoportok elvetették azt a feltételezést, hogy a nagyszerű közkönyvtári épületek emelésével az intézmény erősíteni szeretné pozícióját a társadalomban, tekintettel a technológiai és a társadalmi változásokra. Valamennyien egyetértettek viszont abban, hogy a jövőben a könyvtári épületek archívumokként fognak szolgálni, vagy a könyvtárak archivális funkciókat is el fognak látni.

Hasonló volt az egyetértés abban, hogy a könyvtár a jövőben is létezni fog, a felgyorsuló technológiai fejlődés ellenére (még a futurológusok szerint is, pedig ők archaikus és szükségtelen intézménynek látják). Egyetértés volt abban is, hogy egyre fonto-

sabbá válik a könyvtár épülete a szórakozás és a szabadidő kulturált eltöltése szempontjából.

A jelen kutatás eredményei visszaigazolják az irodalomban már korábban kifejtett nézeteket. Az új épületek létrejöttének mozgató rugói gyakran távol esnek a közkönyvtárak hagyományos funkcióitól. Ez azonban azt is jelenti, hogy ha a társadalmi szükséglet találkozik a politikai hatalom és a gazdaság érdekeivel, ráadásul az önmegvalósítás, a megdicsőülés vágyával, akkor lehetségessé válik monumentális projektek megvalósítása is. Így jöt-

tek létre a gigantikus közkönyvtári épületek, amelyek jelzik, hogy a döntéshozók és az építkezési vállalkozók szemében milyen a könyvtár imázsa, egy olyan intézményé, amely növeli presztizsüket, mert a haladást és az oktatást szolgálja.

/SHOHAM, Snunith – YABLONKA, Israela: **Monumental library buildings in the internet era: the future of public libraries.** = *IFLA Journal*, 34. köt. 3. sz. 2008. okt. p. 266–279./

(Papp István)

Napirenden a kanadai könyvtárak: teljesítmények és irányok

Az *IFLA Journal* régi hagyománya, hogy helyet kínál a könyvtárügy bemutatkozására annak az országnak, amely vendégül látja az az évben szervezett kongresszusát. Minthogy 2008. augusztus 10–15-én Quebecben talált vendéglátóra a rendezvény, Kanada könyvtárügye élhetett a lehetőséggel.

Claudia Lux, az IFLA elnöke feltétlen elsőbbséget ad annak a törekvésnek, hogy a könyvtárak ügyét minden illetékes fórumon, különösen a kormányzatok és a helyi politikások szintjén napirenden tartsa. Ez a szempont vezérli e cikk szerzőit is, amikor vázolják a kanadai könyvtárak teljesítményeit, a velük szemben támasztott elvárásokat, helyzetüket és fejlődési irányukat a gyorsan változó technológiai, gazdasági és társadalmi környezetben.

A társadalmi közeg

A három óceántól övezett ország 36,2 millió lakosa tíz tartományban és három kerületben él. Az északon fekvő kerületek a terület 40%-át teszik ki, ám a lakosságnak csupán 1,3%-a él itt. A legtöbb kanadai egy szűk, az amerikai határ mellett húzódó folyosóban lakik, 80%-uk városi lakos. A hat legnagyobb nagyvárosi körzetnek 14,1 millió lakosa van, és alig hat millió ember lakik kisvárosokban vagy falun.

Az előregedő lakosság növekedése a bevándorlásokon múlik. 2005 közepétől 2006 közepéig 254 400 bevándorló érkezett Kanadába; 58%-uk Ázsiából, 20%-uk Európából. Az eredmény egy nagyon színes és soknyelvű társadalom.

1791 óta működik a felelős kormányzat valamiféle formája, de csak az 1840-es években indult meg

az a folyamat, amelynek eredményeképpen 1867-ben létrejött a francia és angol gyarmatosokból és őslakoságból álló államszövetség, a szövetségi és a tartományi kormányzatok felelősségi körének világos szétválasztásával. Az oktatás és a kultúra (benne a vallás és a nyelv) kérdései a tartományok illetékességébe tartoznak. Így bár Kanada kétnyelvű nemzet multikulturális keretek között, az egyes tartományok megválaszthatják hivatalos nyelvüket. Ennek következtében Québec könyvtárügye is némileg eltérően fejlődött a más tartományokéitól.

A köz- és az iskolai könyvtárak tekintetében az államigazgatás harmadik szintje, a helyi és a körzeti hatóságok viselik a felelősséget a könyvtári ellátásért.

Nem minden francia (franciául beszélő) kanadai él Quebecben, ahogyan angol nyelvű közösségek is találhatóak ebben a tartományban. Ugyanígy nem minden őslakos él a három északi kerületben, sőt többségük a déli tartományokat választotta lakhelyül.

Kanada most a hatodik helyet foglalja el az OECD országok között az egyetemi végzettségű lakosokat tekintve. Jónak minősíthető az internettel való ellátottság, és egy iskolai számítógépre hat tanuló esik (OECD átlag 15). A 15 évesek 89%-ának van otthoni internet-hozzáférése.

A könyvtárosi közösség összetétele nem tükrözi a társadalmi változásokat: a szakképzett és egyéb könyvtári dolgozóknak csak 7%-a kerül ki a kisebbségek közül, 1%-a az őslakoságból, míg a kanadai munkaerő 14, illetve 3%-át teszik ki e csoportok.

Sok szakképzett könyvtárosnak két mesterfokozata is van, az egyéb személyzet 50%-a is rendelkezik alapfokozattal. Öt szakképzett könyvtáros közül négy nő, és tíz egyéb alkalmazott közül kilenc.

Felmérések a kanadai könyvtárakról

A statisztikai adatok szerint csökken a szabadidős olvasási kedv: 1992-ben a lakosok 66%-a olvasott könyvet, 1998-ban 61%-a. Ugyanígy, a magazinok és az újságok olvasása is 80%-ról 71%-ra, illetve 92%-ról 82%-ra. Ez megmutatkozott a könyvtári kölcsönzésekben is, ahol a kikölcsönzött könyvek, magazinok, audiovizuális anyagok 34%-ról 25%-ra estek vissza. Ugyanakkor az információs igények nőttek: a kanadai használók 30%-a nem munkához vagy tanulmányokhoz használta az internetet, és tíz közül csak kettő kutatási tevékenységhez. 1997-ben a kanadaiak 66,6%-a kereste fel a közkönyvtárat, 20%-a legalább 12 alkalommal.

A helyi önkormányzatok 1998-ban 1,2 milliárd kanadai dollárt (CAD) költöttek a köz- és az iskolai könyvtárakra; ez a teljes költség 63%-a, amelyet 35%-os tartományi és 2%-os szövetségi támogatás egészített ki, a 90-es években egyre csökkenő mértékben.

A felmérések azt mutatják, hogy a kanadaiak nagyon is használják könyvtáraikat. Társadalmi fontosságukat mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1999-ben 3,5 milliárd CAD-t költöttek rájuk, ami több mint a fele annak a summának, amelyet a szövetségi kormány védelmi kiadásokra fordított.

Ami az általános és a középiskolai könyvtárakat illeti, a kép kevésbé biztató. Az iskolák 93,3%-ában van ugyan könyvtár, de 2004-ben átlagosan 0,25 teljes munkaidejű könyvtárostanár és 0,26 teljes munkaidejű könyvtártechnikus dolgozott bennük. Könyvekre átlagosan csak 2000 CAD-t költöttek, elektronikus anyagokra csak 513-at. A könyvtárostanárok munkája érezhető az egész iskolában, de nem mutatható ki közvetlen kapcsolat az iskolai könyvtár tevékenysége és a PISA-felmérések eredményei között. Ontario kormánya azonban úgy döntött, hogy növeli az iskolai könyvtárak személyzetét, mivel bebizonyosodott, hogy az iskolai könyvtárak jelentősen hozzájárulnak az olvasási és a tanulási készségek fejlesztéséhez.

A 2005-ös felmérés az igazolta, hogy nem indokolt a harangok félrevertése az olvasás visszaszorulása miatt, vagy hogy az internetnek káros hatása lenne

az olvasási szokásokra. A felmérés résztvevőinek 87%-a olvas, 54%-uk pedig naponta. (Ez jelentősen különbözik az amerikai helyzettől, amelyre az olvasás visszaesése jellemző, különösen a 18–24 éves korosztályban.) Az internet hihetetlen népszerűsége ellenére nem csökkent az olvasás aránya és a reá fordított idő, és a 16–24 évesek sem olvasnak kevesebb szórakoztató irodalmat.

A könyvtárak egészét érintő trendek

Vitán felül a technológiai forradalom az, ami minden könyvtárra kihat. Itt nincs megállás: az új eljárásokat alkalmazni kell, beruházásokra van szükség e téren, a személyzetet és a használókat folyamatosan oktatni kell, valamint alkalmazkodni az adódó lehetőségekhez és kihívásokhoz.

Az uralkodó trend az, hogy a gyűjtemények és a szolgáltatások egyre inkább elektronikus formában álljanak rendelkezésre, és legyenek egyre közelebb az otthoni íróasztalokhoz. Érezhető azonban az az erős trend is, hogy különösen – bár nem kizárólagosan – az egyetemi és a közkönyvtárakban a használókat a könyvtári terekbe vonzzák. Egyidejűleg érvényesül a taszító–vonzó hatás.

Előtérbe kerültek – az elektronikus dokumentumok létrehozásának elterjedésével, a nyomtatott anyagok digitalizálásával nem meglepően – az előállítás, a megőrzés és a tartós hozzáférés szabványosításának kérdései, együtt a szerzői jog, a szellemi tulajdon, a térítés és a hozzáférhetőség problémáival.

Annak érdekében, hogy az egyes könyvtár növelhesse vásárlóerejét és az elektronikus dokumentumok elérhetőségét, mind többen csatlakoznak a különféle konzorciumokhoz, amelyek más-más kritériumok alapján szerveződnek (könyvtártípus, régió, finanszírozás). Az együttműködés különféle modelljei alakulnak ki, kötöttebb és lazább formák, amelyek különböző könyvtártípusokat ölelnek fel. Megalakult a kanadai konzorciumok szövetsége is, hogy tagja lehessen az *International Coalition of Library Consortianak*.

A kanadai gyűjtemények digitalizálása az 1990-es években indult meg. A jelenleg tárolt és hozzáférhető digitalizált gyűjtemények a *Kanadai Könyvtár és Levéltár* elektronikus gyűjteményében állnak rendelkezésre. Sok helyi intézmény élt a szövetségi és a tartományi kormányzatok anyagi támogatásával a digitalizációs kampányokban.

A könyvtárak menedzselésében teret nyert a gazdasági szemlélet, tekintve, hogy közpénzek és – az egyetemi könyvtárak esetében – a hallgatók által fizetett tandíjak forognak kockán. A használók és a használói csoportok igényeinek vizsgálata a stratégiai tervezés alapja. Az elszámoltathatóság lényeges eleme a közjó szolgálatának és a megbízható partnerségnek.

Nem közömbös, hogy a média és a politikai vezetés mennyire ismeri el a könyvtárak értékét. A közkönyvtáraknak érvrendszerre van szükségük gazdasági és társadalmi hasznuk bizonyítására. A belőlük hasznot húzók nemcsak a könyvtár tényleges használói, hanem mindazok a szervek, személyek, intézmények és szervezetek, amelyek részei a „könyvláncnak”. A közkönyvtárak társadalmi elismertsége magas (24 közszolgálat közül a harmadik helyen állnak, mindjárt a tűzoltók és a mentők mögött), mégis állandó harcot kell vívniuk költségvetésükért.

A kanadai könyvtári közösség szervezetein keresztül gyakran és erőteljesen hallatta hangját a szövetségi kormányzat előtt olyan kérdésekben, mint a szélessávú, nagy sebességű kommunikációs kapcsolatok Kanada egész területén, a kanadai anyagok digitalizációja és megőrzése, az alkotók és a használók jogait egyaránt elismerő digitális szerzői jogi törvény, kedvezményes postai tarifák a könyvek és egyéb dokumentumok könyvtárközi kölcsönzése számára, a könyvtárak hozzájárulásának elismertetése egy tudásalapú társadalom működéséhez. Mindezek érdekében a *Canadian Library Association* egy hivatásos kapcsolatépítő céget is alkalmazott.

Intenzívebb együttműködés bontakozott ki a folyamatos technológiai fejlődés, a gazdasági és a társadalmi változások következtében a képzés és a továbbképzés terén. A tartományi és a kerületi könyvtári egyesületek változatos tartalmú programokat kínálnak tagjaiknak változatos formában (audio- és webkonferenciák, online és audio-tanfolyamok, műhelyek, előadások, kedvezményes szakirodalom).

Nagy figyelmet kap az etnikai összetettség, és a társadalmi, gazdasági és kulturális kirekesztés elleni fellépés. Hasonlóképpen állandó a törekvés a különféle hátrányoktól szenvedő személyek társadalmi integrációjára és a szolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek megkönnyítésére. Itt több könyvtár is vezető szerepet vállal: a vakok országos intézetének könyvtára, a nemzeti könyvtár, és

hozzájuk csatlakozva közkönyvtárak, főiskolai és egyetemi könyvtárak, iskolai könyvtárak. Az őslakosság, valamint a különféle etnikumok könyvtári ellátása érdekében több kezdeményezés és program indult és valósult meg.

Állandó figyelmet kap az írástudatlanság elleni küzdelem különböző formáinak előmozdítása – a felnőttek alapvető írástudásától a kanadai hivatalos nyelvek megtanulásán, az őslakosok nyelveinek használatán át a számítógépes, információs és médiakészségek kifejlesztéséig.

A kanadai könyvtárak és könyvtárosok végül is ugyanazokkal a problémákkal néznek szembe, mint más, hálózatokkal átszőtt pluralisztikus társadalmak. A könyvtári közösség arra törekszik, hogy megtalálja a maga helyét az egymással versenyben álló szolgáltatók között. Minden könyvtártípus felismerte az együttműködés fontosságát, kész a konzultációra és a tények alapján való tervezésre, az érvekkel alátámasztott beruházásokra, az elszámoltathatóságra, a hatásvizsgálatra. A könyvtárosok nagy gondot fordítanak a kutatásra, a vezetőképesre, az innovációra, a szakmai tudás fejlesztésére (a mesterszintű képzésen túl a doktori programokra, a kutatói szabadság évére stb.).

Nemzeti könyvtárak

A kanadai nemzeti könyvtár viszonylag későn lépett színre. Az ország levéltári igazgatóját bízták meg 1949-ben a nemzeti könyvtár megszervezésével, és amikor ez 1953-ban megalakult, a két intézmény kombináltan működött 1967-ig. A felkért szakértő a közös épületben működő két intézmény összevonását nem javasolta ugyan, 2005-ben kormánydöntéssel mégis összevonták őket *Library and Archives Canada* néven. Az utóbbi két évtizedben a fő gondot a levéltári és a nyomtatott gyűjtemények biztonságos megőrzése jelentette. Ennek érdekében 1997-ben Québecben, Gatineau-ban nyílt meg az az épület, amely az állományvédelmi laboratóriumok mellett terjedelmes raktárakat is magába foglal a dokumentáris örökség megőrzésére. Ehhez a központhoz közel fekszik a személyzet nagyobb részét befogadó irodaépület. A régi, százéves épület Ottawában a nyilvános szolgálatnak, kiállításoknak és különféle eseményeknek ad helyet. Több országos program van folyamatban, közöttük a „History of the Book in Canada” háromkötetes vállalkozás adatbázisának a kifejlesztése, vagy az ugyancsak kétnyelvű „Dictionary of Canadian Biography”. A két korábbi intézmény specializált gyűjteményei és szolgáltatásai tematikusan rendezve, online férhetők hozzá.

A Library and Archives Canada több területen vezető szerepet játszik, így például egy országos digitális információs stratégia kidolgozásában. Az e tárgyban készült jelentést a könyvtári közösség pozitívan fogadta. A nemzeti könyvtár szerepében, illetékességi körében és hatásában kétségtelen változások mutatkoznak, korai lenne még azonban megállapítani, mit jelentenek ezek a kanadai könyvtárak és levéltárak személyzete és használói számára.

Az 1960-as években Québec kormánya a nacionalista mozgalom fellángolása idején a nemzeti érzelmek erősítése érdekében egyebek között döntött egy nemzeti könyvtár (*La Bibliothèque nationale du Québec = BNQ*) megalapításáról. Az intézményt 1967-ben a montreali városi közkönyvtárra alapozva hozták létre, a nemzeti könyvtárak szokásos feladataival. Mindkét könyvtár súlyos helyhiánnyal küzdött, ezért az 1990-es évek közepén döntés született egy új épületről, amely a köteles példányok második sorozatának befogadása mellett ellátja a városi hálózat központi könyvtárának feladatát is. Az új intézménynek a *Grande Bibliothèque* nevet adták, épülete 2005-ben nyílt meg. Közben döntöttek arról is, hogy a Grande Bibliothèque-et egybeolvasztják a BNQ-val. Ez ugyan nem nyerte el a könyvtárosok tetszését, azonban az épületben sikerült egy biztonságos övezetet kialakítani a nemzeti örökség megfelelő őrzésére. A két fő metróvonal kereszteződésénél elhelyezkedő attraktív épület kettős funkciójával nemcsak Montreal városát, hanem Québec tartományt is szolgálja, beleértve a közkönyvtári hálózat fejlesztésének koordinálását is. Minthogy a városi közkönyvtári hálózat központjaként is funkcionál, Montreal is hozzájárul az új könyvtár finanszírozásához.

Még az új épület megnyitása előtt Québec kormánya összevonta a BNQ-t a *Québec National Archives*-szal, így a neve is *Bibliothèque et Archives Nationales de Québec* lett. Az intézménynek 700 munkatársa van, köztük 100 könyvtáros és levéltáros. A fő épület – amelyet most is Grande Bibliothèque-nek hívnak – hetente 74 órát van nyitva. A múlt évben hárommillió látogató kereste fel, ami imponáló szám, hiszen sokan a terv csődjét jósolták.

Főiskolai, egyetemi és tudományos könyvtárak

Két szövetségbe tömörülve több mint 230 felsőoktatási intézmény működik Kanadában. A szövetségi anyagi támogatás a tartományokhoz van telepít-

ve, ezért fontos, hogy a könyvtárak képesek legyenek bizonyítani, hogy hasznára vannak a tanításnak, tanulásnak és a kutatásnak. Az anyagiak elnyerése érdekében meg kell nyerniük az oktatószemélyzet és a diákok támogatását. A könyvtárak egyébként részt vesznek anyaintézményeik tartományi, kerületi és nemzeti szinten folytatott finanszírozási kampányaiban is.

Lényeges változások mennek végbe a felsőoktatási könyvtárakban a helyiségek és a technológia használatában. A digitális gyűjtemények dominanciája növekszik az íróasztalokról való hozzáférhetőségük következtében is, fontossá vált az információs írástudás, teret nyert a tantervek és az egyes kurzusok közvetlen könyvtári támogatása, megindult a csoportmunkát és az egyéni tanulást egyaránt segítő zónák (ún. learning commons) kialakítása. Sok könyvtár helyet nyújt a társadalmi élet, a rekreáció, az étkezés számára is.

Kétségtelen, néhány esetben nehézségeket okozott a technológiai váltás, a terek hasznosításának módosítása, a begyökeresedett szolgálati és munkarutinok megváltoztatása. A mai egyetemi hallgatók azonban már az interneten nőttek fel, és készek a 21. század egyetemi könyvtárának a használatára. Ugyanakkor a könyvtárosképző intézetek a technológiai kérdések mellett figyelmet fordítanak a humán és kommunikációs készségekre is, mint amelyek nélkülözhetetlenek a könyvtárnak a tanintézet központjaként való elfogadtatásához.

Sok egyetemen kialakították a tanulási zónákat, ahol a hallgatók egy helyen kapják meg a számukra szükséges segítséget hatékony és integrált módon. Lehetőség nyílik itt a hallgatók közös munkájára, a segédoktatók és a tanárok segítségének igénybevétele. Ezt a zónát általában a könyvtárban rendezik be, így a könyvtári szolgáltatások is rendelkezésre állnak. A könyvtárak nyitva tartása egyre hosszabbodik.

Az elektronikus folyóiratok növekvő költségeinek fedezetéhez sikerült megszerezni a kanadai innovációs alap támogatását a könyvtári konzorcium számára. Ehhez az egyetemek is hozzájárulnak, így nagyvonalú beszerzési és licenclési program válik lehetővé, először a természet- és műszaki tudományok, majd a humán és társadalomtudományok terén is. A könyvtárak közösen vehetik igénybe a különféle portálok szolgáltatásait az elektronikus anyagokhoz való hozzáférésben.

Az egyetemi könyvtárak és a tudományos világ foglalkozik az adatarhívumok, az intézményi

repozitóriumok és a nyílt hozzáférésű szoftverek használatának kérdéseivel is. Kiindulási alap, hogy a közpénzekből finanszírozott tudományos eredmények legyenek ingyenesek, vagy mérsékelt áron hozzáférhetőek hosszú távon is.

Mindezek az új szolgáltatások nem helyettesítik a régebbi alapszolgáltatásokat, mint a könyvtárközi kölcsönzés, a dokumentumellátás vagy a könyvtárhasználat oktatása. Az együttműködési megállapodások hozzájárulnak ezek minőségi fejlesztéséhez is.

Kanadában hosszú múltra tekint vissza a távoktatás, amelyet most forradalmasítottak az információs és kommunikációs technológiák. A könyvtáraktól is elvárják, hogy gyűjteményeiket és szolgáltatásaikat építsék be az online kurzusokba és egyéb távoktatási formákba.

Nagyon népszerűek a digitalizációs programok. E terület fő játékosai a tudományos könyvtárak és a szakkönyvtárak, a levéltárak és a múzeumok, valamint a kutatóközpontok speciális gyűjteményei. A digitális anyag gyakran erősen kötődik Kanadához, de sort kerítenek egyéb anyagokra is. A 27 tudományos könyvtár számos hazai és nemzetközi projektben vesz részt. A digitalizációs programok egy sor szabvány kidolgozását tették szükségessé, a Library and Archives Canada pedig vezető szerepet vállalt egy országos stratégia kifejlesztésében.

Közkönyvtárak

A Kanadára jellemző demográfiai helyzet és a kisebb-nagyobb városok összeolvadása megvárososokká azt eredményezte, hogy a lakosság mintegy 80%-át 25 városi könyvtár szolgálja ki. Ehhez a csoporthoz csatlakozik több mint 40 könyvtári rendszer, amely 100 000 lakosnál többet lát el. A közkönyvtáraknak ki kell szolgálniuk a városok egyre növekvő sokszínűségét, elérve és bevonva a soknyelvű közösséget úgy, hogy a polgárokkal ne csak interaktív kapcsolatba lépjenek, hanem közöttük is kapcsolatokat segítsenek kiépülni. Komoly figyelmet fordítanak az újonnan jöttekre (beilleszkedés, nyelvtanulás, kapcsolattartás az óhazával, munkahelykeresés, családgondozás, tanulás, a különféle szolgáltatások megismertetése), azokra, akiknek még nincs kapcsolatuk a könyvtárhoz, a hátrányoktól szenvedőkre.

Az ottawai közkönyvtár Észak-Amerika legnagyobb angol-francia nyelvű közkönyvtári rendsze-

re; baráti köre határozottan fellépett az ellen, hogy a fenntartó 2008-ban csökkentse a 33 fiókkönyvtár és a két bibliobusz költségeit. A torontói közkönyvtár Kanada legnagyobb közkönyvtári rendszere 99 fiókkal és 11 milliós állománnyal. Évente több mint 17 millió látogató több mint 30 millió egységet kölcsönöz.

A nagyobb közkönyvtárak honlapjairól kiderül, hogy ők is igyekeznek eljuttatni gyűjteményüket és szolgáltatásaikat az íróasztalokhoz, állományukat pedig használói célcsoportok (gyerekek, fiatalok, idősebbek) és tematikus igények (genealógia, helyismeret) szerint szervezik meg. Személyzetük tanácsadóként és instruktorként szerepel, a használókat fizikális és virtuális interaktivitásra buzdítja. A könyveket használat után bármely fiókba vissza lehet vinni. A gyakorlott használók kevesebb időt töltenek a könyvtárban, az újonnan beiratkozottak pedig rendszeresen használják a közkönyvtár szolgáltatásait, berendezéseit és gyűjteményeit. Gyakran áll sor a számítógépek előtt annak ellenére, hogy a könyvtárak egyre több készüléket állítanak be az önkiszolgálás megkönnyítésére.

A közkönyvtárak változatos módon igyekeznek megfelelni az általuk szolgált közösségek igényeinek. Alapítványok és baráti körök támogatják finanszírozásukat. A szolgáltatások középpontjában az írástudás és a tanulás segítése áll. Figyelembe veszik a különféle korcsoportokat és igényeket a gyűjtemények fejlesztésénél. Honlapjaik kimerítő tájékoztatást nyújtanak szolgáltatásaikról. Számos innováció van folyamatban szerte az országban. A kisvárosi és a körzeti könyvtárak körében az egy főre eső költség 2006-ban átlagosan 37,60 CAD volt, 70,31-es felső és 11,82-es alsó értékkel.

Québecben a közkönyvtári rendszer két részre oszlik: könyvtárak, amelyek 5000-nél nagyobb lakosságot szolgálnak ki, és a falusi körzetek ellátása. Ez utóbbi keretében 11 ellátó központ állami támogatással, de kereskedelmi alapon, az érintett helyhatóságokkal kötött szerződések szerint nyújtanak rendszeresen cserélt letéti állományokkal. Ennek köszönhetően még a kicsi könyvtárak is automatizáltak és hozzáférést nyújtanak az internethez.

A szövetségi, a tartományi és a kerületi kormányzatok hatásos segítségével a polgárok megfizethető áron juthatnak hozzá az internethez, és segítséget kapnak a használatához szükséges készségek megszerzéséhez is. Az iskolák, a könyvtárak, a közösségi központok jelentik a hozzáférési pontot

azoknak, akiknek otthon vagy a munkahelyükön nincs ilyen lehetőségük. A szövetségi kormány különféle programokat indított az őslakosság számára.

A 2004 óta csökkenő szövetségi anyagi támogatás pótlására a közkönyvtárak szerte az országban improvizálásra, partnerkeresésre, érdekérvényesítésre, sőt költségvetésük megőrzéséért harcra kényszerültek. Mindenesetre a közkönyvtárügyet az innováció és az együttműködés szelleme tölti el, és energikus fellépés jellemzi.

Iskolai könyvtárak

Az internet kiterjesztése az iskolákra, az ezzel kapcsolatos programok és anyagi ráfordítások az 1990-es években hátrányosan érintették az iskolai könyvtárakat: a hozzáférési pontokat nem hozzájuk telepítették, a számítógépeket nem ők kapták, és a könyvtáros-tanárokat sem vonták be az információs technológia tantervi integrációjába.

A könyvtári alkalmazottak számának és képzettségének csökkenése károsan hatott a gyermek- és ifjúsági könyveket kiadó vállalatokra is, ugyanis az iskolai könyvtárak kiszámítható piaca nélkül nehéz nekik a túlélés, ráadásul olyan időkben, amikor a kanadai dollár erősödése szűkíti az amerikai és a frankofon piacot. Québecben ezért nemrégiben komoly összegeket fordítottak könyvek tömeges beszerzésére; a program hatása azonban kérdéses megfelelő számú, szakképzett személyzet hiányában. Némely tartományban a közkönyvtárak igyekeztek iskolai könyvtári funkciókat vállalni: segítség a házi feladatok megoldásához, instruálás, tantárgyi gyűjtemények, adatbázisok, webhelyek. Néhány esetben kettős funkciót látnak el, iskolai és közkönyvtárként működnek. A kivételek ellenére az iskolai könyvtárak helyzete siralmas.

Az iskolai könyvtárak válságát eleinte csak az érintettek ügyének tekintették, az elmúlt évtizedben azonban az egész társadalom kérdésévé vált. Mégsem sikerült egyelőre az általános trendet megváltoztatni, bár vannak biztató, előremutató jelenségek is.

Szakkönyvtárak

A szakkönyvtárak áthatják a társadalom minden szektorát. Használóik és fenntartóik szükségleteinek megfelelően nem kötődnek annyira a kanadai körülményekhez, hacsak ez nem anyaintézményük feladatköréből következik.

Kevesebb kormányzati forrásból fenntartott könyvtár működik jelenleg, mint az 1990-es évek gazdasági hanyatlása és technológiai fellendülése előtt. Az egyes tartományokban és kerületekben működő kormányzati (főleg a választott testületeket és a bíróságokat szolgáló) könyvtárak szabályzatai és működése a helyi körülmények miatt némiképpen eltér egymástól.

A szövetségi kormány tartja fent a *Kanadai Tudományos és Műszaki Információs Intézetet (Canada Institute for Scientific and Technical Information = CISTI)*, hogy gyűjteményeivel, szolgáltatásaival és nemzetközi kapcsolataival támogassa a kanadai nemzeti kutatási tanács törekvéseit. Koordináló szerepe van a szövetségi természettudományos könyvtárak körében, újabban azonban a fő hangsúly fő használói versenypozícióinak támogatására esik. Korábban az egyes minisztériumok szakkönyvtárai is országos és nemzetközi szerepet játszottak, most azonban a könyvtári tevékenység hatókörét és helyzetét a minisztérium irányító szerepe határozza meg.

A *Parlamenti Könyvtár* a képviselőházat és a szenátust szolgálja; muzeális értékű épületét nemrég restaurálták és új berendezéssel látták el. A nemzeti könyvtár létrejöttéig erős általános gyűjteményekkel rendelkezett, ma a képviselők és a szenátorok munkájának támogatására összpontosít, kutatási részlege pedig a bizottsági munkát alapozza meg.

Sok egyetemnek van erős szakkönyvtára a különböző tudományterületeken, amelyek kapcsolódnak a campusukon működő klinikákhoz, kutatóintézetekhez és múzeumokhoz.

Nehéz pontosan jellemezni a magán- és a nonprofit szektor szakkönyvtárainak helyzetét. Sok közülük túlnőtt eredeti funkcióin, és szerepet játszik a vállalati nyilvántartások és tudásanyag kezelésében is.

A szakkönyvtárosok támogatják a szakmai továbbképzést és a munkahelyen történő tanulmányokat, érdeklődésüket azok felé a szakmai szervezetek felé fordítják, amelyek közvetlen személyes előnyöket és lehetőségeket nyújtanak.

Képzés

Az első kanadai könyvtárosképző intézetet a montreali *McGill Egyetemen* alapították 1904-ben. A

kezdeti szakaszban *Melvil Dewey* is tanított itt. Nem meglepő, hogy a kanadai könyvtárosképzés a szomszédos USA nyomdokait követte. Kissé eltér ettől a trendtől és inkább európai példákat követ a francia nyelvű egyetemen 1937-ben alapított könyvtárosiskola. Egységesek azonban abban, hogy bár mindannyiuk rendelkezik az ALA akkreditációjával, mesteri programjaik kétévesek, szemben az amerikai 12 vagy 18 hónaposakkal.

Egy kanadai mindig tagja az ALA akkreditációs bizottságának, és a kanadai oktatók és szakemberek részt vesznek az észak-amerikai egyetemek mesterprogramjainak a meghatározásában.

A *University of Toronto* 1971-ben indította az első phd programot; ma hét egyetemen kínál ilyet. Az idők során a tantervek tükrözték az információs szakemberek képzésében megnyilvánuló új trendeket. A könyvtárosiskolák közül némelyek ma

levéltárosi specializációt is kínálnak, a torontói egyetemen muzeológiai is. Az új technológiák terén sok helyütt lehet alapfokozatot nyerni.

A helyi főiskolákon két év alatt könyvtári technikus szakképzettség szerezhető. Ezek a kurzusok nagyon népszerűek, eddig 18 helyen indultak.

A kanadai képző intézetek és oktatóik nemzetközi szinten nagyon aktívak, részt vesznek az egyes szervezetekben és programjaikban. A *University of Montreal* könyvtárosiskolája például több francia nyelvű afrikai egyetemmel működik együtt.

/EVANS, Gwynneth – SAVARD, Réjean: Canadian libraries on the agenda: their accomplishments and directions. = IFLA Journal, 34. köt. 2. sz. 2008. június, p. 127–160./

(Papp István)

Könyvtárak és múzeumok a „kilapított Földön”: virtuálissá válnak a közgyűjtemények?

A könyvtárak virtuálissá válása

Amikor az 1980-as években a hagyományos cédlakatalógusokat kezdték felváltani az online katalógusok, megtörtént az első lépés a könyvtárak virtuálissá válása felé. A folyamatot felerősítette az elektronikus folyóiratok, majd az e-könyvek megjelenése. A könyvtárak távoli hozzáférést igyekeztek nyújtani ezekhez a forrásokhoz. Az olyan kezdeményezések, mint az *Open Access* vagy a *Google Book Search* újabb elmozdulást jelentettek a virtualizáció irányába, amiként a katalógusok közötti „átjárást”, a közös keresőfelületek létrehozását lehetővé tevő Z39.50 protokoll megjelenése is.

A felhasználók elvárásai is változtak: az *Amazon*-éhoz és a *Google*-éhoz hasonló szolgáltatásokat várják el a könyvtáraktól, amelyek most már nemcsak a bibliográfiai leírásaikhoz nyújtanak hozzáférést a világhálón keresztül, hanem elkezdtek gyűjteményeik digitalizálását és más intézmények felhasználóival való megosztását az *Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting (OAI-PMH)* protokoll és az *OpenURL* szabvány alkalmazásával. Sőt lehetővé teszik, hogy a kereskedelmi célú keresőmotorok (pl. a *Google*) indexeljék digitális gyűjteményeiket.

Mindezen tendenciák mellett, illetve ellenére a könyvtár mint „fizikai tér” továbbra is betölti a maga szerepét: találkozási pont, amely megfelelő hely a tanulásra, az interneten való szörfölésre stb. Ugyanakkor az olyan, a könyvtárat fizikai térként definiáló metaforák és meghatározások, mint hogy a „könyvtár az egyetem szíve/agya” vagy – ahogy *Shelby Foote*, amerikai író és történész fogalmazott – „az egyetem a könyvtárat körül vevő épület-együttes”, egyre kevésbé állják meg a helyüket. *David Kohl* szerint a könyvtár már nem annyira épületként jellemezhető, hanem inkább a tartalmi és a szolgáltatási alapján határozandó meg, ez utóbbiak pedig egyre inkább elérhetővé válnak az épületen kívül is. Ugyanezt támasztják alá a statisztikák is, amelyek arról tanúskodnak, hogy egyre kevesebb a „fizikai felhasználó” a könyvtárakban. A *University of California Libraries*-ben a könyvkölcsönzések száma négy év alatt mintegy a felére csökkent. A könyvtárhasználat ugyanakkor – főként a gyűjtemények részleges online hozzáféréstővé válásának köszönhetően – nagymértékben nőtt! A letöltések növekvő számára reagálva a könyvtárak növelték adatbázisaik és elektronikus dokumentumaik számát.

Míg a könyvtárak fizikai térként továbbra is fontos társadalmi szerepet töltenek be, a virtuálissá válás tendenciája visszafordíthatatlannak tűnik. A felhasználók megalégedésére a szolgáltatások állan-

dóvá, azonnalivá válnak. A virtuálissá válás másik előnye, hogy a forrásokhoz egyidejűleg többen férhetnek hozzá. A fizikai látogatók számának csökkenése, a profitorientált cégekkel (Amazon, Google) való versenyzés arra ösztönzi a könyvtárakat, hogy hagyományos szolgáltatásaikat áthelyezzék a virtuális térbe (pl. digitális referenz). A könyvtáraknak számolniuk kell azzal, hogy a felhasználók az információkeresést a keresőmotorok „faggtatásával” kezdik, s így kényelmesen akadhatnak rá olyan online forrásokra és szolgáltatásokra, amelyek nem valamilyen könyvtárhoz kapcsolódnak.

Könyvtárak a „kilapított Földön”

2005-ben jelent meg *Thomas L. Friedman*, a *New York Times* Pulitzer-díjas újságírójának „The World is Flat: a Brief History of the Globalized World in the Twenty-First-Century” című, utóbb nemzetközi bestsellerré vált könyve, amely magyarul „És mégis lapos a Föld: a XXI. század rövid története” címen látott napvilágot (A ref.). A szerző úgy érvel, hogy az üvegszálak optikai kábelek, telekommunikációs hálózatok, a műholdak és az internet „lapossá tette” bolygónkat azáltal, hogy lehetségessé vált az embercsoportok kontinenseket átívelő együttműködése, globális kommunikációja. A „világ lapossá válása” Friedmannál azt jelenti: „... a Föld tudásközpontjait egyetlen globális hálózattá kapcsoljuk össze, aminek köszönhetően – ha a terrorizmus és a politika nem állja útját – a jólét és az innováció új korszaka köszönhet ránk”.

Friedman tíz „lapító tényezőt” (a mű magyar fordításában: „kilapító erőt”; A ref.) különböztet meg. Az első a grafikus felhasználói interfésszel rendelkező operációs rendszer, a MS Windows megjelenése (1989.11.09.); a második a Netscape Navigator webböngésző kifejlesztése (1995.09.08.); a harmadik a különböző gépeken futó alkalmazások kommunikációját lehetővé tevő munkafolyamat-szoftverek (workflow software) és szabványok megjelenése. Ez a három tényező tette lehetővé a további hét létrejöttét. Ezek: nyílt forráskódok; feladatki szervezés; gyártáski szervezés; ellátási láncok; insourcing; in-formáció; szteroidok.

Ezek a tényezők, amelyek hatására a felhasználók egész világra kiterjedő hálózata jött létre, és egyszerűen megszűntek a távolságok. A könyvtárak virtuális terekké válhatnak: az olvasók egyszerűen letölthetik, saját gépükre menthetik a keresett dokumentumokat, s így nem kell vesződniük a kölcsönzés meghosszabbításával vagy a könyv visz-

szaszolgáltatásával. Ha egy könyv nincs meg elektronikus formában a könyvtár állományában, a katalógus akkor is különböző lehetőségeket kínálhat fel a felhasználónak: „a keresett könyv nincs meg nekünk, de megvásárolhatunk az Ön számára egy elektronikus példányt valamely online könyv-áruházból”; „megkérhetjük Önt könyvtárközi kölcsönzésen keresztül”; „a könyv nincs meg nekünk, de az alábbi cikkekben találtunk rá utalást, a cikkek teljes szövegű online változata megtalálható az e-folyóirat-gyűjteményünkben” stb. A könyvtárak általában nem élnek ezzel a lehetőséggel. Nem úgy a kereskedelmi célú szolgáltatások, mint például az Amazon, amely részletes információkat nyújt a könyvről, sokszor lehetővé téve, hogy a kereső belelapozzon az elektronikus verzióba, megnézze a tartalomjegyzékét, a vásárlók visszajelzései, megjegyzései alapján eldöntse, érdemes-e beszereznie a könyvet.

„Amazoogleg”

A szerző vélekedése szerint a könyvtári online katalógusok általában megközelítően sem szolgálnak annyi részletes információval egy könyvről, mint például a Google vagy az Amazon adatbázisai, és alig akad olyan katalógus, amely egy sikertelen kereséskor felhívna a figyelmet az egyéb kínáló lehetőségekre, automatikusan az Amazonhoz vagy a Google-hoz irányítva a keresőt. Mindezek következménye, hogy a felhasználók egyre kevésbé használják ezeket a katalógusokat.

Karen Calhoun, az OCLC alelnöke egyik cikkében a könyvtári katalógusok hatékonyabbá, „felhasználóbarátabbá” tétele érdekében fogalmazza meg javaslatait:

- a katalógus kibővítése egyéb adatokkal és szolgáltatásokkal;
- a könyvek, folyóiratok és folyóiratcikkek megtalálhatóvá és hozzáférhetővé tétele közös platformokon keresztül;
- ahol csak lehetséges, ugrópont elhelyezése a teljes szövegű hozzáféréshez;
- ha nincs lehetőség a keresett dokumentum azonnali hozzáférhetővé tételére, fel kell sorolni a további, közvetítőt nem igénylő, gyors beszerzési lehetőségeket;
- a könyvtári metaadatok és ugrópontok elérhetővé tétele weboldalakon és portálokon;
- az online kereskedelmi szolgáltatások felhasználása azok igényeinek a kielégítésére, akik nem tagjai a könyvtári közösségnek.

Lorcan Dempsey a jelen korszakot „Amazoogleg” korszaknak nevezi, és hangsúlyozza, hogy a könyvtáraknak az Amazonhoz és a Google-hoz hasonló módon kell hozzáférést nyújtaniuk az információforrásokhoz és szolgáltatásokhoz. Jó példa az *Open WorldCat* katalógus: az ehhez csatlakozó könyvtárak rekordjai hozzáférhetővé válnak a keresőmotorok számára, és részei a Yahoo! és a Google „A könyv keresése egy könyvtárban” szolgáltatásának.

A metaadatok hozzáférhetővé tételén túl az „Amazoogleg” korszakában a cél a forrásokhoz való teljes szövegű hozzáférés lehetővé tétele. Az OAI-PMH protokollal kompatibilis metaadatokat a *Google Scholar* keresőmotorja begyűjti, a teljes szövegű hozzáférés azután az OpenURL szabvány alkalmazása révén valósul meg. Eddig több mint száz könyvtár tette hozzáférhetővé gyűjteményét, illetve adatbázisát a *Google Scholar* keresőmotorja számára.

Kifordított könyvtárak

Dempsey úgy érvel, hogy a könyvtáraknak „ki kell fordulniuk magukból” („inside out library”), ki kell helyezniük a szolgáltatásaikat a könyvtárpületen kívülre, integrálni azt a felhasználói környezetbe, munkafolyamatokba, hogy a felhasználó a saját rendszerén belül maradván tudja hasznosítani a könyvtári forrásokat. Ehhez arra van szükség, hogy a könyvtári rendszerek minél több hardver- és szoftverplatformmal (PDA-k, mobiltelefonok, oktatásmenedzsment-rendszerek stb.) legyenek képesek kommunikálni, együttműködni.

Ahhoz, hogy a könyvtári szolgáltatásnyújtás valóban teljes körűvé váljon, a könyvtáraknak bővíteniük kell a hálózatokon keresztül hozzáférhető információforrásaikat, ezeket OAI-PMH kompatibilis metaadatokkal kell ellátniuk, és kereshetővé tenniük a *Google Scholar*hoz vagy az OAIsterhez hasonló keresőmotorok számára. Ugyanakkor nem csupán a saját forrásaikhoz kell hozzáférést nyújtaniuk, hanem ugródeszkeként kell szolgálniuk, továbbírányítva a felhasználót esetenként egy előfizetett adatbázishoz, valamilyen más információszolgáltatóhoz vagy online könyvtárhoz. Mindamelllett a könyvtári munkafolyamatok eddigi menete is újragondolást igényelne. A „szerzeményezés–katalogizálás–polcra helyezés” helyett javasolt munkamenet: „szerzeményezés–polcra helyezés a rendelkezésre álló metaadatokkal

együtt–a metaadatok megerősítése a metaadatforrások automatikus lekérdezésével”.

Múzeumok a „kilapított Földön”

A múzeumok egy része ugyancsak indexelhetővé tette metaadatait a keresők számára az OAI-PMH protokoll segítségével. A múzeumi gyűjtemények digitalizálása, virtuálissá tétele természetszerűleg különbözik a könyvtári gyűjteményektől. A múzeumi tárgyak sok esetben egyediek, nincs belőlük még egy példány. A háromdimenziós objektumok megjelenítése speciális szoftvereket, valamint jelentős tárkapacitást igényel (*Michelangelo* Dávidjának 3D-s megjelenítéséhez pl. kb. 500 GB tárhelyre lenne szükség). Kérdés, hogy a digitalizálás mennyire legyen alapos: a virtuális múzeumlátogatók igényeinek kielégítésén túl a kutatók elvárásait is szem előtt kell tartani.

Minden nehézség ellenére már most léteznek virtuális múzeumok (pl. <http://www.virtualmuseum.ca/>). A múzeumok esetén a virtualitás egyik előnye, hogy így lehetségessé válik az időszaki kiállítások hosszú távú archiválása is.

„Born digital”

Problémát jelent és a kérdések tömkelegét veti fel az eleve digitális formában létrejövő dokumentumok archiválása. Egy tanulmány szerint 2010-ben a „digitális információuniverzum” mérete körülbelül 1000 exabyte (1 exabyte = 10^{18} byte) lesz.

Probléma a megőrzés szempontjából, hogy a digitális objektumok (pl. weboldalak, portálok) dinamikus, intelligens tartalommal rendelkeznek. A változó tartalom archiválásán túl a jövőben gondot okozhat – például multimédiás komponensek esetén – a szoftverek elavulása, nem beszélve a szellemi tulajdonjog kapcsán felmerülő kérdésekről.

Jelenleg maga az internet a legnagyobb repozitórium, ugyanakkor léteznek kísérletek a világhálón megjelenő tartalmak megőrzésére (www.archive.org, www.alexacom.com). Mindazonáltal mindaddig, amíg nem találjuk meg a megfelelő módszert a valóban hosszú távú megőrzésre, sem a könyvtárak, sem a múzeumok nem tekinthetők teljes értékű virtuális szolgáltatóknak, és a digitális információk folyamatos eltűnése, megsemmisülése miatt tovább fenyeget a „digitális sötét korszak” beköszöntése a veszélye.

A kulturális örökség digitalizálását célzó európai uniós törekvések

Az *Európai Unió* felismerte a digitális kulturális örökség megőrzésének és online hozzáférhetővé tételének szükségességét, és számos projekt keretében támogatja az ilyen célú kezdeményezéseket az *Információs Társadalom Technológiai (IST)* program keretén belül.

Többek között említést érdemel az *Európai Bizottság* által bejelentett i2010 *Digitális Könyvtárak Kezdeményezés*, amelynek mottója: „Európa kulturális és tudományos öröksége egy kattintásnyira”. A kezdeményezéshez fűzött munkadokumentum külön hangsúlyozza a kulturális örökséget képező információforrások digitalizálásában rejlő gazdasági előnyöket, valamint kifejti a pénzügyi, szervezési, technikai és jogi kihívásokat. (Az i2010-ről bővebben: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4541&issue_id=476.)

Az i2010 kezdeményezés részeként jött létre az *Európai Digitális Könyvtár (Europeana: www.europeana.eu)*, amely 2008 novemberében debütált az interneten, s az itt tárolt és elérhetővé tett digitális dokumentumok száma 2010-re várhatóan eléri a hatmilliót.

Konklúzió

A könyvtáraknak el kell érniük, hogy megkerülhetetlen tényezővé váljanak az internetes keresők számára, ezért szükséges, hogy állományukat és szolgáltatásaikat a világhálón keresztül is elérhetővé tegyék, valamint hogy a versenyképesség növelése érdekében újraértelmezzék, átstrukturálják önmagukat.

/TONTA, Yaşar: Libraries and museums in the flat world: Are they becoming virtual destinations? = Library Collections, Acquisitions, & Technical Services, 32. köt. 1. sz. 2008. p. 1–9./

(Dancs Szabolcs)

HIRDESSEN A -BEN!

2009-ben megrendelt hirdetéséhez
ingyenes bemutatkozási lehetőséget (pr cikk) adunk
a lap elektronikus változatában.

A hirdetés ára:

- beszerkesztett (fekete-fehér): **60 000 Ft/oldal + 20% áfa**
- szórólap elhelyezése (25 g-ig): **45 000 Ft/alkalom + 20% áfa**

A kiadvány formátuma: A/4 • Tükörméret: 168 x 225 mm

Megrendelhető a szerkesztőségben:

1111 Budapest, Budafoki út 4-6. • Levélcím: 1502 Bp., Pf. 112
Tel.: 463-2446; 463-1111/5652 • E-mail: tmt@omikk.bme.hu